

M. ALİ AYNİ'NİN BAKÜ KONFERANSI

Mehmet RIHTIM

Qafqaz Üniversitesi
Bakü / Azerbaycan

mrihtim@yahoo.com

ÖZET

Seyyid Yahya Baküvi, 15. asırda Azerbaycan'da yaşamış bir sufidir. Halvetiyye tarikatının ikinci kurucusu kabul edilmektedir. Onun tesis ettiği tasavvuf mektebi, Türk düşünce tarihi açısından büyük önem taşımaktadır. Bu mektep, İslam dünyasında kabul görmüştür. Baküvi, 1463 de Bakü'de vefat etmiştir. Kabri buradadır.

Mehmet Ali Ayni, Türkiye'de yetişmiş, felsefe ve tasavvuf tarihi konularında birçok eser vermiş, değerli bir ilim adamıdır. 1921 de Bakü'ye gelmiş ve Seyyid Yahya hakkında ilmi çevrelere konferanslar vermiştir. Bu konferanslardan biri 1923 te Bakü'de "Maarif ve Medeniyet" mecmuasında yayımlanmıştır.

Bu makalede, M. Ali Ayni ve onun, S. Yahya Baküvi hakkındaki düşünceleri ile Bakü'de verdiği konferans yer almaktadır.

Anahtar kelimeler: Tasavvuf, Sufi, Halvetiyye, Seyyid Yahya Baküvi, Mehmet Ali Ayni

THE BAKÜ CONFERENCES OF MEHMET ALİ AYNİ

ABSTRACT

S. Yahya Baküvi was a sufi who lived in the 15th century. He is considered to be the founder of the Khalwatiye order (Sufi order). Throughout the Islamic world, the school he founded lasted for five centuries. His grave is in Bakü, where he died in 1463.

M. Ali Ayni was an expert in the history of philosophy and sufizm. He received his education in Turkey and came to Bakü in 1921. In 1923 he delivered conferences on S. Yahya Baküvi and published on the same in the journal of "Maarif ve Medeniyet" (Education and Culture).

This Article, explains the the history and content of M. Ali Ayni's conferences and publications.

Key Words: Tasavvuf, Sufi, Halvetiyye, Seyyid Yahya Baküvi, Mehmet Ali Ayni

GİRİŞ:

Azerbaycanı muhtelif vesilelerle ziyaret eden veya burada bir müddet ikamet eden Türkiyeli alim ve muallimler vardır. Bunlardan Muallim Cevdet Hacı Zeynelabidin Tagiyef tarafından muallim mektebi "Daru'l muallimin"e müdür olarak getirilmiş ve burada bir müddet çok faydalı eğitim faaliyetlerinde bulunmuştur. Fuat Köprülü Baküye gelerek ilmi edebi toplantı ve konferanslara iştirak etmiştir. Bu değerli alimlerden biri de Mehmet Ali Ayni'dir. Ayni 1921 yılında davet üzerine Bakü'ye gelerek bir sıra toplantılara iştirak etmiş ve konferanslar vermiştir.

A. MEHMET ALİ AYNİNİN HAYATI

1. İdareciliği

Mehmet Ali Ayni, geçmiş yılda yaşamış, meşhur Türk mütefekkirlerindedir. 1869 yılında Manastır'ın Serfiçe kasabasında doğdu. Ataları osmanlı devletinin fetih ve yayılma dönemlerinde Konya'dan getirilerek Rumeliye yerleştirilen Türklerdendir. Sekiz yaşında iken ailesi ile birlikte İstanbul'a gitti. Orta tahsilini Gülhane Askeri Rüştiyesinde ve yüksek tahsilinde Mülkiye Mektebinde tamamladı. (1888) Bu arada Arabça, Farsça ve Fransızcasını da geliştirdi.

Mülkiyeden mezun olduktan sonra Hariciye, Maarif ve Dahiliye Nazırlıklarında değişik vazifeler yaptı. (1889-1912). Yanya ve Trabzon (1913) valiliklerinde bulundu. Bu vazifesinden emekli olunca bir ara maarif nazırının teklifiyle İstanbul Daru'l-Funun'unda felsefe müderrisliği yaptı. (1914) Edebiyat fakültesi müderrisler reisliğine seçildi. (1915) Bu görevdeyken edebiyat fakültesi mecmuasını kurdu. Daru'l-Funun İlahiyat fakültesinde Tasavvuf, Harbiyede Ahlak ve siyasi tarih dersleri okuttu. Türkiye'yi temsilen uluslararası felsefe kongrelerine ve türk tarih tezi çalışmalarına katıldı. 1937'den sonra kütüphaneleri tasnif komisyonunda çalıştı. Aynı komisyonun reisliğini yaptı. 29 kasım 1945 te vefat etti.

2. İلمي-Felsefi Faaliyetleri

Bazı telif ve tercüme eserleri dolayısıyla zaman zaman merkezi idare ile uyuşamamasına rağmen başarılı bir idarecilik hayatı sürdüren M.Ali Ayni; Halep, Yemen, Kosova, Diyarbakır gibi görev yaptığı yerlerdeki halkın sosyal, ekonomik ve kültürel yapılarını da incelemiş aşiretler arasında dolaşmıştır. Başta Bulgarlar ve Ermeniler olmak üzere bazı etnik gurupların devlet ve ülkenin bütünlüğü ve selameti aleyhindeki faaliyetleriyle etkili ve şuurulu bir şekilde mücadele etmekten geri kalmamıştır. Genç yaştan itibaren başarılı memuriyeti yanında gerek telif ve tercümeleri gerekse çıkardığı veya çıkartılmasına yardımcı olduğu dergilerle, açtığı okullarla ilim ve kültürün İstanbul dışında da ülkenin en uzak köşelerine kadar yayılmasını izmet sağlamıştır.

M.Ali Ayni'nin Felsefi eserler, makaleler ve özellikle tercüme eserlerinde, dil, muhteva ve fikir yönünden yaptığı tenkitler, o'nun ilmi faaliyetlerinin önemli bir yönünü teşkil eder. Bir kısmını sonradan İntikad ve Mülahazalar (İstanbul 1339) adıyla topladığı makaleleri arasında Fransızcadan yapılan tercüme eserlerdeki felsefi terimlerin düzeltilmesi, Türkiye'de materyalizmi yaymaya çalışan Baha Tevfik ve arkadaşlarından Süleyman Memduh ile Subhi Edhem'in tercüme eserlerindeki tahriflerin asıllarıyla karşılaştırılarak gösterilmesi onun felsefeye ve bu alandaki literatüre ne derece hakim olduğunu gösterir. Tenkid ettiği belli başlı eserler arasında Bohor İsrail'in Tarih-i Felsefe'si, M.Şemsettin'in Felsefe-i Ula'sı, Rıza Tevfik'in Peyam-ı Sabah'ta neşredilen "Gülşen-i Raz" tefrikası, İzmirli İsmail Hakkı'nın Fenn-i Menahic'i, Subhi Edhem'in Bergson ve Felsefesi gibi çoğu kısmen veya tamamen batılı yazarlardan tercüme edilmiş eserler yer alır. Böylece o fikri ve felsefi eserlere dair yaptığı ciddi tenkitlerle bir yandan ilmi ve tenkit gücünü ortaya koyarken, diğer yandan bu tür faaliyetler üzerinde ilmi kontrol vazifesi görmüş ve bu tür çalışmaların seviye kazanmasına da yardımcı olmuştur.

Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında toplumun dini hayatının zayıflamasından büyük endişe duyan M. Ali Ayni, bunu önlemek için alınması gereken tedbirler arasında yüksek seviyede din eğitimi ve öğretimi verecek olan ilahiyat Fakültesinin açılmasını büyük ve güzel bir faaliyet olarak görmüştür. İlahiyat disiplinlerinin ilim sayılmayacağı iddiasıyla bu alanda fakülte açılmasına karşı çıkan pozitivist görüşlü bazı yazarlara cevap vermiş, manevi ilimlerle desteklenmeyen müsbet ilimlerin sonuçlarının insani fikirleri kuru ve verimsiz bir alana sürüklediğini belirtmiş, geri kalmışlığın sebebini din adamlarında görmeyen doğru olmadığını savunmuştur.

M.Ali Ayni, Batı'da gelişen kötümser ve inkarcı akımların Türk toplumunu ve özellikle Türk gençliğini etkilediğini de görmüştür. Bu akımlar karşısında "gençlerin fikri selametini

muhafaza etmeleri için” yazdığını belirttiği Reybilik, Bedbinlik, Lailahilik nedir (İstanbul 1341) adlı eseriyle Tefvik Fikret’in Tarih-i Kadimi’nde (İstanbul 1321) ileri sürdüğü karamsar ve ateist fikirleri ilmi, felsefi ve ahlaki bakımdan tahlil ve tenkit ederek bu fikirlerin yanlışlığını ortaya koymuştur. Aynı maksatla kaleme aldığı Hayat nedir (İstanbul 1945) adlı eseriyle karamsarlık ve inançsızlığın doğurduğu mutsuzluk ve intihar gibi kötü sonuçları incelemiş, batı hayranı genç kızları kötümserlik ve inançsızlık aşıl原因an edebi eserler karşısında uyararak onlara hayata bağlılığı telkin etmiştir. Böylece o, bir taraftan felsefi sahada maddeci-maneviyatçı mücadeleye katılırken diğer taraftan da Mehmet Akif’in edebi sahada temsil ettiği aynı mücadeleyi felsefi görüşleriyle desteklemiştir. Yurt dışında düzenlenen bazı kongrelerde Türkiye’yi temsil eden M. Ali Ayni, Eylül 1926’da Harvard üniversitesinde toplanan milletlerarası VI. Felsefe kongresi ile Eylül 1930’da Oxford’da toplanan Milletlerarası VII. Felsefe Kongresi’ne katılmış ve bu kongrelerde birer tebliğ sunmuştur. Son kongrede tanışmış olduğu bazı yabancı meslektaşlarının sorularını cevaplamak üzere La philosophie en Turquie adlı bir risale kaleme almıştır. Türkiye içinde ve dışında yaptığı fikri ve felsefi çalışmaları sayesinde batı dünyasında da tanınan ve bunun sonucu olarak 1927’de İngiliz felsefe Araştırmaları Enstitüsü, 1931’de Milletlerarası Felsefe Kongreleri düzenleme komitesi ve 1935’te L. Massignon’un da dahil olduğu bazı tanınmış müsteşriklerin teklifleri üzerine Paris Asya Cemiyeti aslı üyeliklerine seçilmiştir.

3. Tasavvufi Çalışmaları

M.Ali Ayni’nin Tasavvufa olan münasebeti, onun en önemli fikri cephesini teşkil eder. Bu alanda yazdığı eserler vahdet-i vücuda taraftar olduğunu göstermektedir. Ancak o, aynı tarihlerde aynı görüş taraftarlarından İsmail Fenni ve Filibeli Ahmet Hilmi’nin aksine, çağdaş ilim ve felsefeden destek alma lüzumunu duymadan bir mürid edasıyla büyük mutasavvıflara bağlılık göstermiş, bu alanda herhangi bir tartışmaya girmeksizin bir inanç adamı olarak yaşanan tasavvufi hallerin gerçekliğine inanmakla yetinmiştir. İlim ve fikri sahadaki açıklama ve ispatları Fizyoloji, Biyoloji ve Psikoloji alimlerine bırakarak doğrudan doğruya “Bana benliğimi ve vazife-i insaniyemi bildirmeye himmet eden büyük müridler” dediği tasavvuf ulularına yönelmiştir. Ancak onun tasavvuf konusundaki bu yaklaşımı, hayatı boyunca takip ettiği aktif çalışma anlayışını hiç bir şekilde etkilememiştir. Aksine o maneviyatçı felsefeyi benimseyerek maddeci ve ateist fikirlere karşı açılan mücadelede ilmiyle, fikirleriyle ve kalemiyle şuurlu bir şekilde yer almış, Türk insanının ve cemiyetinin buhrandan, bilgisizlikten ve yoksulluktan kurtulması yanında dini ve milli kültür kaynaklarına dönülerek milli irfan ve şuurun geliştirilmesi, milli inanç ve düşüncenin taklitten arındırılması ve yükseltilmesi için ömrü boyunca çalışmıştır. Hacı Bayram Veli adlı eserini yazmaktaki maksadını açıklarken bazı ahlaki ve ruhi meselelere de temas eden yazar bu meselelerin temelini Materyalizm, Pozitivizm ve asrın en önemli hastalığı saydığı şüphe ve karamsarlıkta görmektedir. O’na göre çeşitli materyalist ve pozitivist görüşler insan ruhunu bunaltmakta, diğer felsefeler de ruha teskin edici bir çare getirememektedir. Büchner ve arkadaşlarının kaba maddeciliğe dayanan velvelleri kulakları doldurmakta, Darwin’in evrimci görüşü insanı hayvan seviyesine düşürüp ondaki manevi değerleri yıkmaktadır. Darwin’in “tabi seleksiyon” nazariyesi ahlakta güçlünün zayıfı ezmesini teşvik etmekte, yaşamak için sevgiden uzak ve daima kanlı bir mücadele fikrini aşıl原因anmaktadır. Stirner ve Nietzsche’nin nihilist ve anarşist fikirleri ise, aynı anlayışı daha da yaygınlaştırmış, yüksek ahlaki ve manevi değerlerin yıkılması tehlikesini ortaya çıkarmıştır.

Şeyh-i Ekber’i Niçin Severim(İstanbul1339) adlı kitabının önsözünde, milli kültürümüzde büyük insanların biyografilerinin azlığından yakınan ve bu durumu önemli bir eksiklik sayan M.Ali Ayni’nin ilmi çalışmaları arasında, daha çok ünlü mutasavvıflara dair olmak üzere çeşitli monografiler geniş yer tutar. Hücetü’l-İslam İmam Gazali (1909’da İstanbul), Türk Azizleri ana

başlığı altında kaleme aldığı İsmail hakkı Bursalı 1923 te Paris'te Fransızca, 1944'te de İstanbul'da yayımlanmıştır. Şeyh-i Ekberi niçin severim (İstanbul 1339), Abdülkadir Geylani (Paris 1939), Hacı Bayram veli (İstanbul 1343), Muallim-i Sani Farabi (İstanbul 1332), Türk Mantıkçıları(İstanbul 1928), ve Türk Ahlakçıları (İstanbul 1939) gibi çalışmaları aynı seridedir.

M. Ali Ayni'nin telif ve tercüme eserlerinin sayısı kırka yakın olup yukarıda zikredilenler dışında belli başlıları şunlardır: Nazari ve ameli istatistik, (İst. 1306), Malumat-ı Nafia –ı Fenniye (Halep 1308); Küçük Umumi Tarih(trc. 1917); Darü'l-Fünun Tarihi(İst. 1927); İlim ve Felsefe (trc. İst.1331); Ruhیات Dersleri(trc.İst.1331); Ahlak Dersleri (İst. 1930); Tasavvuf Tarihi (İst.1341); Tarih-i Felsefe(İst. 1330); La Quintessence de la Philosophie d'Ibn Arabi(Paris 1935); Hükm-i Cumhur(İst. 1327); Demokrasi Nedir(İst. 1938); Milliyetçilik (İst.1944)

M. Ali. Ayni'nin felsefe, Tasavvuf, Pedagoji gibi sahalara dair inceleme ve makaleleri Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası, Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası, Milli mecmua ve Fağfur gibi dergilerle Yenigün, Akşam ve Cumhuriyet gazetelerinde yayımlanmıştır.¹

B. AYNİNİN SEYYİD YAHYA BAKÜVİYE MÜNASEBETİ

Ayni, Türk müellifleri içerisinde tasavvuf ve felsefeyi birleştirebilen ender şahsiyetlerdendir. Onun “Tasavvuf tarihi” ve “Hacı Bayram Veli” adlı eserlerinde dikkatimizi çeken hususlardan biri de, büyük Türk mutasavvıfı S.Yahya'yı çok iyi tanımış ve eserlerinde istifade etmiş olmasıdır. “Tasavvuf Tarihi”nin kaynaklarından olan S.Yahya'nın “Esrarü't-Talibin” ve “Virdü Settar” eserlerinden alıntılar yapmış, bilhassa “zikir” meselesini onun görüşleri etrafında açıklamıştır. Ayni, “Şeyh-i Ekberi Niçin Severim” eserinde, Türklerin en büyük mütefekkir ve alimlerinden bir kaçının tercüme-i hallerini yazacağını bunlardan evvela Yahya Şirvani, Nimetullah Nahcuvani ve İbrahim Gülşeni'yi yazmak üzere olduğunu kaydetmiştir.² Fakat, onun bu eserleri yazmaya ömrü vefa etmemiştir. s

Ayni, “H. Bayram Veli”de Osmanlı devleti kuruluşu zamanı ledünni maarifin, Anadolu'ya üç merkezden geldiğini, buraların Şirvan, Edebil ve Horasan olduğu tespitini yapmıştır. Birçok tasavvuf tarihçisinin dikkaninden kaçan bu tesbit doğru ve oldukça önemlidir. Aslında Osmanlı devletinde 2. Murad ve Fatih zamanında Seyyid Yahya'nın halifeleri vasıtası ile yayılan Halvetiyye tarikatı 19. asrın sonlarına kadar en önemli ve en çok yayılan tarikat olma hususiyetini korumuştur. Son yıllarda yapılan araştırmalar da bu hususu tasdik etmiştir. Buna göre denilebilirki; Osmanlı tasavvuf hayatnında en müessir olan Halvetilik Azerbaycan'dan hususi ile Bakü'den gelerek intişar etmiştir.

Ayni, yine bu eserinde, “Şirvan” başlığı altında S. Yahya'nın tesirini şöyle anlatmıştır:

“Şirvan, Seyyid Yahya sayesinde bir vakitler alemin tavaf yeri olmuştu. Bu Seyyid Yahya Halvetiyye tarikatının ikinci piridir. Halvetiyye yolunu esasen Siraceddin Ömer Halveti kurmuştu. Ancak ona da bu yolun edep ve öğretileri doğru silsile ile İmam Ali Efendimizden gelmişti. Ancak Halvetiyye yolunun başkanlığı, Siraceddin'den sonra sırasıyla Ahi Emre'ye, ondan Hacı İzzettin'e, ondan Sadreddin Hıyavi'ye ondan bahis konumuz olan Seyyid Yahya'ya gelince tarikat süratle her tarafta, hatta Mısır'a, Hicaz'a, Hindistan'a kadar yayılmaya başladı. Hele bizim taraftan birbiri ardınca hakikate susamış bir çok kimse Bakü'ye koşular. Aydınli Ömer Dede ile kardeşi Ali, Karamanlı Habib, Kangırı'da Karacalar'da medfun Hacı Hamza, Şeyh Sinan, Baba Resul, Derviş Kemal, Erzincanlı Muhammed Bahaeddin...gibi....”

¹İsmail Arar, İslam Ansiklopedisi c.4, s.273-74,

² Ayni, Mehmet Ali, Şeyhi Ekberi Niçin Severim, s. 163, İstanbul, 1992

“Görüldüğü gibi Halvetiliğin ikinci piri Azeri bir Türk’tür. Böyle olduğu halde tertip ettiği “Virdü Settar”ı bugün sadece Türkler değil Suriye’de Mısır’da ve hatta Fas’ta her sabah namazından sonra Halvetiler tarafından okunmaktadır. Velhasıl tarikat silsilesi, Muhammed Ümmetinin birlik ve bütünlük teşkil ettiğini kesin bir şekilde ispat etmektedir. Gerçekten de bu ümmet tek bir cisim derecesinde birleşik olmasa, Halvetilik gibi pek önemli bir tarikatın rical silsilesi içerisinde bir Tebrizli bir Şirazlı, bir Bakülü, bir Erzincanlı, bir Kastamonulu, bir Tokatlı, bir Aksaraylı, bir Çorumlu, bir Halebli, bir Mısırlı, bir Faslı nasıl birbirine öyle sımsıkı bağlanmış olurdu? Bu kalp birliğinin, Allah’ın izniyle sonsuza kadar devam etmesi temenni olunur.”³

C. AYNİ’NİN BAKÜ SEYAHATI VE KONFERANSI

M. Ali Ayni, Şurular Hükümetinin Maarif sahasındaki İslahatlar ile alakalı daveti üzerine, 1921’de Bakü’ye gelmiştir. Bakü’de bulunduğu sıralarda yaptığı ilmi ve felsefi konuşmalar ve görüşmeler esnasında, Seyyid Yahya Baküvi’nin kabrini de ziyaret etmiştir. Bu vesile ile, Bakü’deki ilmi muhit içerisinde Seyyid Yahya’nın hakkıyla tanınmadığını görünce, buna hem şaşırılmış hem de üzülmüştür. Bunun üzerine düzenlediği konferans ve toplantılarla S.Yahya ve Nahcıvanlı Baba Nimetullah hakkında iştirakçilere malumat vermiş, memleketlerinin bağrında nasıl değerli, marifet sahibi bir velinin medfun olduğunu anlatmıştır.⁴ Bu konferansın bir bölümü daha sonra 1923 yılında Bakü’de yayımlanan “Maarif ve medeniyet” mecmuasının 6. sayısında neşredilmiştir.

Seyyid Yahya hakkında yapmakta olduğumuz araştırmalar esnasında elimize geçen M. Ali Ayni’nin, tarihi öneme haiz bu konferansının eski harflerle yazılmış şekli bugünkü yazıya geçirmeye çalıştık. Bu esnada, manayı bozan birtakım yazım ve baskı hataları olduğunu gördük. Yazının aslını muhafaza etmeye özen göstererek, kısmen sadeleştirip, bazı kapalı yerleri açmaya çalıştık.

Azerbaycan’da, S. Yahya’nın hayat ve düşüncelerinin, ilmi olarak araştırılmasına başlangıç olması temennisiyle Bakü’de verilen bu ilk konferansın yayımlanmasının faydalı olacağına inanıyoruz.

D. KONFERANSIN METNİ

SEYYİD YAHYA ŞİRVANİ

Azerbaycan’ın yetiştirmiş olduğu büyük zatların eserlerini ihya için son günlerde Azerbaycan Şurular hükümetinin göstermekte olduğu arzu ve himmet bütün maarif muhitlerini medyun-u Şükran edecek bir teşebbüstür. Bu meşkur mesaiye herkesin elinden geldiği kadar muavenet ve iştirak etmesini borç bildiğimden böyle bir hizmete ben de kemali meserretle koşmak istedim. Esasen İstanbul Darü’l-Fünununda beş sene kadar Tarih-i Felsefe ile Felsefe-i İslamiye okutmuştum. Tedrisatım esnasında Azerbaycanlı iki büyük zatın eserleri pek ziyade

³ M.A.Ayni, Hacı Bayram Veli, s.71-75, İstanbul, 1986

⁴ Sadık Vicdani Tomar-ı turuk-ı Aliyeden Halvetiyye Silsilenamesi(İstanbul, 1338-1341) adlı eserinin ikinci pirin hayatı bölümünde 25. sayfadaki dipnotta bu hadiseyi şöyle nakleder: “Gerek halvetiler gerekse diğer tarikatler nezdinde hürmet ve saygı ile anılan Seyyid Yahya Şirvani, Baküde gömülü olup, türbesi halen mevcut ve Bakü halkı bu büyük şeyhi, meşhur maarif-i kamilesi derecesinde bilmiyorlarmış. Arif yazarlarımızdan Mehmed Ali Ayni beyefendi, iki sene evvel ilk defa olarak Bakü’ye vardığında, bu unutkanlığa vakıf olunca bura halkına Hz. Pir hakkında açıklamalarda bulunmuş, memleketlerinin avucunda nasıl değerli bir mücevher ve maarif sahibi velinin gömülü bulunduğunu anladıklarını, dönüşünde bu zat bazı dostlarına anlatmıştır.”

nazar-ı dikkatimi celb etmişti ki bunların biri Şamahılı Seyyid Yahya ve diğeri Nahcıvanlı Baba Nimetullah idi. İşte size bugün bu iki zattan bahsetmek istiyorum. Bunlardan Baba Nimetullah'ın pek maruf ve makbul bir tefsiri vardır. Bu tefsire ehli indinde o kadar müstesna bir kıymet veren sebep Nimetullah'ın selefden geçen müfessirlerden mesela allame Zamahşari, Fahri Razi, Kadı Beyzavi gibi zatların tefsirlerine müracaat etmemiş ve o kitabı öz vicdanından mülhem olarak yazmış bulunmasıdır. Osmanlı ediplerinden Giridli Ahmet Muhtar efendi ile yaranı aralarında pul toplayarak te'vil tarzında olan o tefsiri İstanbul'da tab ettirmişlerdi. Nimetullah'ın İstanbul'da Nur-u Osmaniye kütüphanesinde ararken bir risalesi elime geçti. Felsefenin (ontoloji) yani vücudun mahiyet ve etvarına dair olun bu kıymettar kitabı gerek mülahazalarının kıymet ve rasaneti ve gerek üslubunun akıcılık ve sağlamlığı itibariyle garbın buna denk en muteber felsefe kitaplarına tercih etmekte tereddüt etmem.

Nimetullah; Anadolu'da Konya vilayetine bağlı Akşehir Kazasında medfundur.

Seyyid Yahya'ya gelince onun ne kadar ali bir rütbeye malik olduğunu şimdi vereceğim izahat gösterecektir.

Bakü'de medfun olan bu zat 850 sene-i hicrisinde Şamahı'da doğmuştur⁵.

Babası Seyyid Bahaeddin'dir. Seyyid Yahya'nın daha küçük yaşta iken alnında parlayan zekavet nuru herkesin gözüne çarptığından zamanının en büyük alimlerinden Sadreddin onu yanına alıp talim ve terbiye etmiş ve bilahare kendisinin damadı olmuştur. Yahya mürebbisinin vefatından sonra Şamahı'yı bırakıp Bakü'ye gelmişti.

O vakit Bakü hükümdarı Halil Bey idi. Halil Bey Seyyid-i Muhtereme layık ve müstahak olduğu hürmeti göstermekte kusur etmemiş ve Seyyid'in Kemalâtı ve şöhreti kısa sürede bütün İslam memleketlerine yayılmıştı. Bunun üzerine Pervanelerin nura koşması kabilinden her yerden ve bilhassa Anadolu'nun içerlerinden bir çok hakikat ve marifet aşık ve müştakları Bakü'ye koşmuşlardı. Bunların içinde bazıları Seyyid Yahya'dan pek büyük istifadeler etmişler ve manen yüksek makamlara ermişlerdir.

Erzincanlı Pir Muhammed Bahaeddin ile İzmir vilayetinde Kain Tireli Ömer dede işte o zümreye dahil olanlardandır. Bu gün Osmanlı Türkleri arasında münteşir olan "Şabaniyye, Sünbül Sinaniyye, Ramazaniyye, Cerrahiyye, Şemsiyye, Ahmediyye, Mısıriyye, Uşşakiyye tarikatları hep de pir Muhammed Bahaeddin vasıtasıyla ve Meşhur Güşeniyye tariki de Ömer dede vasıtasıyla Seyyid Yahya'ya bağlanmıştır. Çünkü Seyyid Yahya'ya yetişemeyenlerin bazıları Erzincan'a yerleşmiş olan Bahaeddin'in hizmetine ve diğer bazıları Ömer Dede'nin nezdine gelip ders almışlardı. Bu Ömer Dede'yi, Seyyid Yahya; Karabağ, Gence ve Tebriz cihetlerine göndermişti. Bilahare (Ruşeni) lakabını alan Ömer Dede'nin Türk edebiyatında dahi mevkiisi yüksektir. Zira:

Çün doğup tuttu cihan yüzünü hüsnün güneşi
Kim ola sevmeye bu vecihle sen mah-veşi
Türk, Kürt ve acem ve Hint bilirlen ki seni
Haşimisin Arabisin Medenisin Kureşi.

Beyitleriyle başlayan meşhur natı söylemiştir.

Tebriz'de medfun bulunan Ömer Dede, kendisi gibi büyük bir zat olan Gülşeni lakabıyla şöhret bulan Diyarbekir'li İbrahim'i yetiştirmiştir. Türk olan İbrahim'in, Kemalât-ı ilmiye ve

⁵.Seyyid Yahya'nın Hicri 850'de doğmuş olması imkansızdır. Vefat tarihinin H. 868 olduğu bir çok kaynakta geçmektedir ki, bu tarih kesindir. Uzun bir hayat sürdüğü de bilinmektedir. Bu durumda verilen tarih hatalıdır.

edebiyesine, Mevlana Celaleddin Rumi'nin; Mesnevisine nazire olarak söylediği Kitab-ı Manevi bir şahid-i belîğdir.

Ömer Dede'nin Tebriz'de vefatından sonra yerine geçen Gülşeni, İsmail Safevi'nin Tebriz'i zaptı üzerine orada kalmayıp Mısır'a gitmişti. O vakit Mısır Çerkes Kölemenleri elinde idi. İlim ve fazilet her yerde her zaman itibar gördüyünden, Mısırlılar Gülşeni hakkında fevkalade itibar etmişler ve kendisine muazzam bir zaviye inşa etmişlerdir. Gülşeni, Zünnun ve İbn-i Garis'in vatanı olan Mısır'da o kadar hürmete mazhar olmuş ki, sokağa çıktığı vakit halk ayak bastığı yerlerin toprağını alıp yüzlerine sürmek için birbirlerini çiğnerlermiş.

Şimdi Seyyid Yahya'nın mezarı nerededir? Bilen yokmuş,⁶ fakat bunun bence o kadar önemli değildir. Zira üç bin senelik Homeros'un nerede doğduğu, nerede öldüğü belli değildir. Hatta böyle bir şahsın yaşadığı şüpheli olsa da, bugün İlyada ve Odesa'nın yüz binlerce insan tarafından zevkle ve takdir ile okunmasına mani olabilmemiş mi? Tabii ki hayır.

Bak Mevlana Celaleddin Rumi bunu nasıl haber vermiş:

Ba'de ez vefat-ı turbeti ma der zemini mecu
Ber sinehay-ı merdem arif mezar mast⁷

Hülasa Seyyid Yahya'nın şöhretini artıran en mühim eseri "Vird-i Settar"ıdır. Zira her sabah bu virdi yüz binlerce Müslümanlar okumaktadır. Seyyidin bu virdi ayıplarımızın ortaya çıkmamasını temenni ile başlar. Vakıa her devirde yaşayan insanların ayıpları yüzlerine vurulsa bunun ne kadar fesat ve rezaletin zuhuruna sebep olacağını düşünürsek Seyyidin bu temennisinin insanlar hakkında ne kadar ali bir merhamet ve şefkat hissiyle muttasıf olduğunu takdir ederiz.

Seyyidin bu virdinde pek ehemmiyet verdiği bir temennide kalbin temizliğidir. Aslında insanların bilhassa bugün hasret ve iştihak ile talip oldukları huzur ve güveni sağlamak için tatbikine teşebbüs olunan tedbirlerin en iyi şekilde uygulanmasına samimiyyet ve temiz kalpli olmaktan daha tesirli başka bir şeyin lüzumlu olduğu gösterilebilir mi bilemem?

Bu vird-i settarı muhtelif memleketlerde alimleri bir çok defa şerh etmişlerdir. Başlıca şerhler:

Abdullah eş-Şerefavi, Antepli Şah Veliyyullah, Tireli Kara Çelebi Muhammed, İstanbul ediplerinden Müstakimzade Sadettin, Kastamonulu Ömer Fuadi ve Nasuhizade Kemaleddin Efendi⁸ merhumundur. Bu şerh-i nefis bin iki yüz seksen yedinci sene hicrisinde İstanbul'da Matbaa-yı Amire'de çap edilmiştir.

Seyyid Yahya'nın Vird-i Settarından başka pek mühim özge eserleri daha vardır. Bunlardan biri, Esrarı't-Talibindir ki hikmet-i sufıyeye aid muteber ve klasik bir kitaptır. Muhterem pir bunu Müslüman milletler arasında ortak lisan olan Arapça ile yazmıştır. Kastomonu'lu binbaşı Remzi Bey namında bir zat bu kitabı Türkçe'ye tercüme etmişse de maatteessüf şimdiye kadar çap edilmemiştir.

Seyyid bu mübarek risalesine islami adetlere uyararak ilmin medh ve sitayışıyle başlıyor ve bunun iftihar edilecek olan faziletlerin en değerlisi olduğunu söylüyor. Bundan sonra kainatın nasıl halk olduğunu tasvir ediyor. Malumdur ki düşünen insanları şimdiye kadar en çok yoran meselelerden birisi de budur: Başım üstünde duran ve dolanan bu binlerce yıldızlar ay ve güneş

⁶ Seyyid Yahya'nın mezarının Bakü'de Hisar içerisinde olduğu tarihi kaynakların hemen hepsinde geçmektedir. Bugün Bakü'de Şirvanşahlar Sarayı denilen yerde bulunan ve "Dervişin Kabri" olarak bilinen türbenin, Seyyid Yahya'ya aid olduğu kesindir.

⁷ öldükten sonra bizim mezarımızı toprakta arama,
Arif kişilerin sinesi bizim mezarımızdır.(M.R.)

⁸ Nasuhizade ismi hataen yazılmış olsa gerektir. Doğrusu Haririzade M. Kemalettin olmalıdır.

nedir? Bu nihayetsiz umman içinde bizim yerimiz nedir? Ve biz neyiz? Vazifemiz nedir? Nereden geldik, nereye gideceğiz? İlimin kendine has usullerle kesin bir şekilde hallinden aciz kaldığı bu meseleler diğer büyük insanlar gibi Yahya'yı da meşgul etmiş, fakat onun bu suallere verdiği cevaplar hep kendi meşrep ve maksadına yani insanları fazilet ve saadete sevk edecek şekilde olmuştur. Bununla beraber Yahya'nın bu hususta düşünceleri şimdiki ilimlerin neticelerine de ters değildir. Zira Yahya hilkat meselesinde olan Vucud-u mutlaktan bir nur-u şeyda ve diğer cisimlerin bu nurdan merteye merteye sadır olduğunu söylemektedir. Yahya Yaratılış hakkındaki bu nazariyesini yazdıktan sonra insanların ne kadar şevket ve devlet sahibi olursa olsunlar günün birinde kara toprak altına gireceklerini haber vererek özlerini gaflet uykusundan uyandırmaya çalışır. "Biz bu dünyaya oturmaya, yiyip içip oynamaya gelmedik" diyor.

Seyyid bundan sonra ilimleri tasnif ediyor. İlimlerin tasnifi meselesi bir çok alimi meşgul etmiştir. Asrımızda dahi Ağüs Komt, Spensır bu mesele üzerine büyük kitaplar yazmıştır. Yahya'nın mülahasasına göre insan evvela, bedeninin maddi ve manevi menfaatinin inkişafı için lazım olan ilimleri, ondan sonra ruhunun saadeti için lüzumlu ilimleri tahsil etmelidir.

Yahya, ilimleri zahir ve batın diye ikiye ayırıyor. İlm-i batına daha ziyade ehemmiyet atfediyor. Seyyid, hulasası nefsin manevi kemalat ve rütbesine matuf olan bu risalesindeki talimatında insanı manevi körlüğe sevk, yani özünü hakikati görmekten men eden ahlak-ı zemimenin ne olduğunu sayıyor. Bunlar: kibir, hıkd (kin tutmak), haset, buhul, ucub, kizib, gıybettir. Bu çirkin huyları Seyyid açık bir lisan ile tarif etmiştir. Ucub için diyor ki: Bu insanın, kendisinden başka onda bir mevcut bulunduğuna kail olmaktır.

İnsanların müsavat-ı mutlakasını ilan eden yeni inkılapçılar için Seyyidin bu kavli mühim bir senettir. "Buhul" için de diyor ki "Bu kendi malından en değersiz, hatta özüne lüzumu değil mazarratı olan bir şeyi bile başkasına vermesine kıyamamaktır". Seyyidin burada pek mühim ahlaki anlayışı vardır ki demekten vazgeçemem: Malumdur ki terbiye ilminde alimler arasında tartışmalı bir mesele vardır. Acaba huylar terbiye ile değiştirilip ıslah edilebilir mi, edilemez mi? Seyyid konuda diyor ki "herkeste saadet ve şekavet kabiliyeti vardır". Öyleyse bu kişi mahza saiddir veya şakiyi mahzdır demek caiz olmaz, belki hasenatı seyyiatına galip ise saiddir. Veya bilakis o kimsenin seyyiatı hasenatı üzerine galip ise şakidir denilmelidir. Bunun gayr ve aksini söylemek dalalettir.

Seyyid Yahya'nın Esrar-ı Talibin'den başka; Keşfu'l- Kulub, Menazilü'l- Aşıkın, Ramüzü'l-İşarat, Çıhar Menzil Heft İklim, Etvaru'l-Kulub, Beyanu'l İlim adlı eserleri de vardır. Bu eserler İstanbul'da Nur-u Osmaniye kütüphanesinde 4902 numaralı mecmuaya kayıtlıdır. Ehl-i indinde pek kıymetli olan bu risalelerin hatları da fevkalade nefistir. Yahya'nın bunlardan başka Gülşen-i Raz'ın sualatına dair yazdığı bir şerh vardır. Selman Mümtaz'ın dediğine göre aslen Azerbaycan'lı olan Feylesofu namdar Mehmet Şebüsteri'nin müteaddit ecnebi lisanlarına tercüme ve birçok alimler tarafından şerhine himmet edilmiş bulunan bu Gülşen-i Raz, Seyyid Yahya'nın dahi nazarı tetkikine mazhar olmuştu.

Bakü 19 Haziran 1921

NETİCE

Azerbaycan'ın yetiştirdiği tarihi büyük şahsiyetler çoktur. Bunlardan birisi de hiç şüphesiz Seyyid Yahya'dır. İslam düşüncesi ve tasavvufunun önemli kaynaklarında adı, şahsiyeti ve eserleri büyük bir ihtiramla zikredilmektedir. Onun tesis ettiği Halvetiyye tarikatı vasıtasıyla tesiri, Türk ve İslam dünyasında, beş yüz seneden fazla bir zamandır devam etmektedir. Şeyhin telif etmiş olduğu birçok eser vardır. Bunlar Arap, Fars ve Türk dillerinde yazılmıştır. Ne yazık ki

bunlardan viridi dışında hepsi hala elyazması olarak kütüphanelerimizdedir.⁹ Azerbaycan'da yaşamış ve orada vefat etmiş olan Baküvi'nin eserlerinin ve fikirlerinin araştırılıp ilim alemine kazandırılması mühim bir iş olarak karşımızda durmaktadır.

KAYNAKLAR

1. Arar İsmail, "Ayni Mehmet Ali", TDV İslam Ansiklopedisi, c.4, s. 273-275
2. Ayni Mehmet Ali, Tasavvuf Tarihi, Kitabevi, İstanbul, 1992
3. Ayni Mehmet Ali, Hacı Bayram Veli, Akabe, İstanbul, 1986
4. Maarif ve Medeniyet Mecmuası, Bakü, 1923
5. Azerbaycan Respublikası Tahsil Nazırlığı, Filologiya Meseleleri dergisi, c.V, s.26-33 Bakü, 2002
6. Vicdani M. Sadık, Tomar-ı Turuk-ı Aliye-i Halvetiyye, Evkaf-ı İslamiyye Matbaası, İstanbul, 1338-1341
7. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1991

⁹ Bak: Rıhtım Mehmet, Seyyid Yahya Baküvinin Elyazma Eserleri, Azerbaycan Respublikası Tahsil Nazırlığı, Filologiya Meseleleri dergisi, c.V, s.26-33 Bakü, 2002